

O'QUVCHILARDA O'SMIRLIK DAVRINING PSIXOLOGIK MUAMMOLARI VA ULARNING MUQOBIL YECHIMLARI

Sobirova Nasiba Mufaridhon qizi

Namangan viloyat To'raqo'rg'o tumani 5-maktab psixologi

ANNOTATSIYA: ushbu maqolada muallif o'smirlik davridagi psixologik muammolar va ularning yechimlari haqidagi fikrlarini yoritib o'gan.

KALIT SO'ZLAR: psixologiya, markaziy kategoriya, shaxs, funksiya, fundamental, konsepsiya, individual, refleksiya, ideologik talab.

Jamiyatdagi muammolar turi ko'p hisoblanadi. Glaballashuv jarayonida o'smirlarning o'z yo'lini to'g'ri tanlashda, maqsadlarni aniq belgilashda irodasini mustahkamligi juda muhim. Bugungi kunda mamlakatimizda yoshlarga juda katta ishonch bildirib, har bir sohada kelajak vakillariga beqiyos Imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Fan psixologiyasida iroda shaxs tomonidan o'z xulqatvori, o'quv faoliyati va muomalasini ongli ravishda boshqarish sifatida baholanadi. Iroda shaxsning ijtimoiy turmushdagi faolligida, hayotiy tajribasida, shaxslararo mehnat faoliyatida, o'zaro munosabatida namoyon bo'ladi. Psixologiya fanining markaziy kategoriyasi hisoblanmish shaxs ijtimoiy hayotning barcha sohalarida muayyan funksiyalarni bajarish orqali jamiyatning taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shib kelmoqda. Shaxs faolligining mazmuni uning ham ijtimoiy, ham psixologik hislatlarida o'z ifodasini topadi. Bunda ijtimoiy ko'rsatma, e'tiqod, his-tuyg'u, qiziqish, motivatsiya xususiyatini kasb etadi. Shaxsning faolligi psixologik jarayonlar, ichki va tashqi anglashilgan xatti-harakat, intilish, motiv, xohish paydo bo'lishi orqali namoyon bo'ladi. O'smir uchun qiyin shart-sharoitlarda o'zini o'zi ongli ravishda boshqara olish imkoniyati irodaviy zo'r berishning yordami bilan yuzaga keladi. Oldindan belgilangan muayyan aniq maqsad, reja hamda uni ro'yobga chiqaruvchi xatti-harakatlar ularning ijrosiga,

bajarilishiga yo'naltiriladi. Qolaversa, ustivor motivlar qo'shimcha ko'makchi motivlarni muayyan yo'nalishiga yo'naltirib, ularning umumiy maqsadiga xizmat qiladi. Bu esa o'smirlar o'z oldiga qo'yilgan maqsadni amalga oshirishga qarshilik qilayotgan to'siqlarni yengish, voqelikni maqsadiga muvofiq ravishda o'zgartirish va uni o'z ehtiyojlariga moslash imkonini beradi.

Barkamol avlod kamoloti g'oyasini turmushga tatbiq etish uchun istiqloqlarning dastlabki kunlaridanoq, milliy ma'naviyat, milliy ta'lim va tarbiya muammolarini hal qilishga jiddiy e'tibor berilmoqda. Sir emaski, insonning xulq – atvori o'zgaruvchan va rang-barang bo'lib, uning individual xususiyatlari, o'ziga xos "uslublari"ning mavjudligi hech qachon va hech kimda hech qanday shubha tug'dirmaydi. Biroq bu xulq – atvorning xilma-xilligi uning cheksiz degani emas, zero, insonlarning o'zaro muloqoti, o'zaro munosabati, ularni turli ijtimoiy guruhlarga birikuvi, yashashi uchun iliq psixologik muhitning saqlanishi zaruratdir. O'smirlarlik yoshining klassik tadqiqotiga nazar solsak, unda turli xil nazariyalar, farazlar va fundamental izlanishlar borligining guvohi bo'lamiz. O'smirlarlik davrining yirik tadqiqotchilaridan biri nemis faylasufi va psixologi E.Shpranger(1924) o'smirlarlik yoshi qizlarda 14-18 va o'g'il bolalarda 13-19 yoshlargacha davom etib, uning birinchi bosqichi 14-17 yoshlarga to'g'ri kelib, bu yoshda bolalikdan qutulish sodir bo'lishini izohladi. U o'zining o'smirlarlik yoshining madaniy- psixologik konsepsiyasida rivojlanishining uch tipi mavjudligini ajratadi. Birinchi tip- keskin, krizisli, shiddatli kechadi va o'smirlar o'zining ikkinchi tug'ilishini his etadi, oqibatda yangi "Men" vujudga keladi. Ikkinchi tip- o'smirlarning kattalik hayotida bosqichlik, sokinlik, uzluksizlik sezilib, uning shaxsiyatida chuqur va jiddiy o'zgarishlar ro'y bermaydi. Uchinchi tip- bu rivojlanish jarayonining shunday bosqichiki, o'smirlar o'z ichki kechinmalari va krizislarini matonat bilan yengib, o'zini faol anglagan holda, shakllantiradi hamda tarbiyalaydi. Shunday qilib, E.Shpranger mazkur yoshning tashkil etuvchilari o'z individualligini anglash, refleksiyaning vujudga kelishi, "Men" ning ochilishi ekanligini isbotlab, o'smirlarning dunyoqarashlarini, qadriyatlarini, o'zini-o'zi anglashini o'rganishning sistematik

tadqiqotiga asos soldi. O'smirlik davrida psixologik muammolarni bartaraf etish hamda tarbiyalash masalalari hozirgi davrning eng dolzarb muammosiga aylangan. Oila, maktab, jamiyatning o'sib kelayotgan avlodga bo'lgan axloqiy-ma'naviy, siyosiy-ijtimoiy, ideologik talablari kun sayin ortib bormoqda.

Bugungi kunda kelajak avlodga ta'sir qilayotgan hamda uning kechinmalarini o'zgartiradigan ichki va tashqi omillarni ko'z oldimizga keltirish juda qiyin. O'smirlik davrini o'rganuvchi ko'pchilik olimlar agressiya, emotsional qo'zg'alishni, jahl chiqqan holatlarda balog'atga yetmagan bolalarda psixologik muammolar qanday namoyon bo'lishiga ko'proq e'tibor qaratadilar. Chunki, bu yoshda ularda hayot tajribalari yetarli bo'lmaydi, lekin boshqalar tomonidan tan olinishga va mustaqil bo'lishga intiladilar. O'smirlik davri insonni bolalikdan -yoshlikka o'tuvchi va o'z navbatida boshqa davrlardan o'zining nisbatan keskinroq, murakkabroq kechishi bilan farqlanib turuvchi inson ontogenetik rivojlanishining eng xarakterli davrlaridan biridir. Bu davr psixologik pedagogik adabiyotlarda "o'tish davri", "og'ir davr", "inqiroz davri", kabi iboralar bilan ataladi. Bu davr taxminan bolalarning 5-8 sinflarda o'qish paytlariga to'g'ri keladi va 11-12 yoshdan 14-15 yoshgacha bo'lgan davr oralig'ida kechadi. Ayrim bolalarda bu davr 1-2 yil ertaroq yoki kechroq kuzatilishi ham mumkin. Shuni hisobga olgan holda aytish mumkinki, o'smirlik davri ayrim bolalarda (aksariyat hollarda qiz bolalarda) 9-10 yoshlardan boshlanib, yana boshqalarida 16-17 yoshlargacha davom etishi mumkin. O'smirlik davrning og'ir, murakkab davr ekanligi ko'plab psixologik, fiziologik, ijtimoiy omillar bilan bog'liq. Bu davrda rivojlanishning barcha jihatlari: jismoniy, aqliy, axloqiy, ijtimoiy va shu kabilarning mazmun mohiyati ham o'zgaradi. Bu davrda o'smir hayotida, uning ruhiyati, organizmining fiziologik hamda ijtimoiy holatida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'ladi. Aksariyat holatlarda ularda bir- biriga qarama-qarshi bo'lgan turli xil holatlar kuzatiladi. Bu davrga kelib bola endi "bola" emas va shu bilan birga hali "katta" ham emas. Uning o'z-o'ziga va atrofdagilarga nisbatan bo'lgan munosabatlari butunlay boshqacha xarakter kashf etib boradi. Uning qiziqishlari tizimi, ijtimoiy yo'nalganligi qaytadan shakllanadi, o'z-

o'zini anglashi, o'z-o'zini baholashi, qadriyatlari tizimi o'zgaradi. Uning uchun o'z "men"i va shu "men"ining ahamiyati ortadi. Shu bilan bir qatorda inson xulq-atvorining shakllanishiga irsiy omilning ta'siri borligini faqat nazariy jihatdan taxmin qilish mumkin, ammo empirik tadqiqotlar muhit ta'sirining o'rni ham kattagina qiymatga ega ekanligini ta'kidlamoqda. Jumladan, noto'liq oilaning o'smir tarbiyasidagi roli, ya'ni oila tarkibining tarbiyasi "qiyin"lar shakllanishiga ta'siri muhim sabablardan biri sifatida yuqori ko'rsatgichga ega emas. Aksincha, Junger Tasning fikricha, oilaviy nazoratning taqchilligi delinkvent xulq-atvor shakllanishining asosiy ko'rsatkichi sifatida talqin qilinadi. O'smirlik davrida nazorat ikki xil: bevosita va bilvosita usulda olib boriladi. Nazoratning bevosita usuli "yo'naltirish", "tartibga solish", "tasodifiy sharoit", "jazolash"dan iborat. Bilvosita nazorat usuli "identifikatsiya" va "ijobiy muloqot" dan iborat. Shunday qilib, oila a'zolarining o'zaro munosabatlari orasida muayyan bog'liqlik mavjud. Bular o'z ifodasini "issiq" va "sovuq" onalar hamda "jismoniy" va "psixologik usullarni" samarali qo'llay biluvchilar timsolida topadi. Oqibatda, bizga ijtimoiylashgan oilaning "qo'llab quvvatlovchi" va "nazorat qiluvchi" kabi asosiy parametrlari bilan ishlashga to'g'ri keladi. Endi tarkib xususida fikr yuritadigan bo'lsak, masalan, ijtimoiy institut vazifasini o'tovchi oila, maktab va mahalla tarkibidagi har qanday o'zgarishlar, shuningdek, ota-onaning, o'smirning oiladagi va jamiyat mavqeidagi o'zgarishlari ijtimoiy imkoniyat va diskriminatsiya holatini ilk his qilishlari bilan bog'liq tarzda ma'lum bir "og'ish"lar sababchisi bo'lishi mumkin. Shu o'rinda, biz tarbiyasi "qiyin" o'smirlarning ijtimoiy institutlar orqali amalga oshadigan individual yo'lini tavsiya etamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduvaxobov U. Shaxs (Komil inson haqida). –T.: Vatan, 1996 y
2. Musurmonova O. Ma'naviyat, qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. O'qituvchi, 1996 y